4. Михеев в. К. А. С. Федоровский – профессор Харьковского университета. *Регіональне і загальне в історії:* Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.). Дніпропетровськ: Пороги, 1995. С. 211–213.

5. Саратов І. Ю. Харкове, звідки ім'я твое? Харків: ХНАМГ, 2005. 272 с.

УДК 94(37-11)

Стародубець Г. М.
ORCID: 0000-0003-2005-771X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ЖІНКИ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРІВ ІСАВРІЙСЬКОЇ ДИНАСТІЇ

Ключові слова: Візантія, Еклога, Ісаврійська династія, право, християнська церква.

Серед країн середньовічної Європи Візантійська імперія викликає особливий інтерес як держава, яка мала вплив на формування державних інститутів, зокрема, матримоніальних, в країнах, які перебували в зоні її християнського впливу. Розгляд еволюції правового статусу, соціальних ролей, повсякденних моделей поведінки жінок становить особливий інтерес як з огляду на вивчення власне візантійської цивілізації, так і проведення компаративних досліджень.

Мета нашого дослідження – проаналізувати соціально-правовий статус візантійської жінки, зафіксований в Еклозі, основному пам'ятнику законодавства імператорів Ісаврійської династії.

Історіографія досліджуваної проблеми представлена працями як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Опосередковано теми соціально-правового статусу візантійської жінки торкається у своїх роботах український правознавець Л. Дячук [3, 4]. Приватні аспекти життя жінки в умовах ранньо- та пізньовізантійського періодів досліджуються в низці праць російських історикинь Т. Смєрніцких [10, 11] та Є. Когут [7]. Проблеми сім'ї та історія повсякденності візантійської жінки висвітлюється у працях А. Чекалової [12], М.Поляковської [9] та ін. Серед робіт методологічного характеру

з досліджуваної проблеми можна виокремити наукові доробки Е. Барміної [1], Е. Джеймс (E. James) [16], E. Clark [15].

Характер гендерної поведінки у візантійському суспільстві визначався нормами державного права та морально-етичними нормами християнської церкви. «У всій імперії головною інституцією, яка допомагала розуміти та наводити порядок в індивідуальному соціальному житті була церква. Організація та ідеологія церкви та держави стали уособленням організації та ідеології самої імперії [14, p. 627]. Порівнюючи з античним періодом, християнська церква ранньосередньовічного часу сприяла перетворенню жінки з об'єкта правовідносин у суб'єкта, хай і з обмеженим, але набором певних прав. Християнізація права впродовж перших століть існування Візантійської імперії сприяла юридичному закріпленню ролі та місця жінки в суспільстві.

Впродовж перших століть існування Ромейської імперії відбувався процес адаптації колишньої системи права до реалій нового часу. Спостерігалася своєрідна дифузія, взаємопроникнення норм звичаєвого права варварських народів, включених у IV–VI століттях до її складу, в результаті чого було сформовано абсолютно нові правові норми. Своєрідним підсумком цього процесу стало введення у VI столітті в дію величезного зводу римського цивільного права – «Corpus iuris civilis».

Як відомо два подальші століття стали часом значних соціально-політичних потрясінь на тлі загострення стосунків між світською та церковною владою. Посилення в період правління Ісаврійської династії позицій інституту імператора і підкорення йому церкви зумовило необхідність внесення змін до законодавства. На початку другої чверті VIII століття з'являється видання першого після Корпусу Юстиніана законодавчого зводу – Еклоги. Її поява «була зумовлена як юридичними причинами, так і суспільними обставинами, з урахуванням специфіки правового мислення і необхідності юридичного статусу строкатого за етнічним критерієм населення імперії» [5, с. 97].

На відміну від законодавства Юстиніана, Еклога не мала такого всеохоплюючого характеру, оскільки поза рамками її основних положень залишалися питання власності, аграрне законодавство тощо. Однак в цьому документі максимально повно висвітлені питання шлюбно-сімейних відносин в умовах нових суспільно-політичних реалій. Дослідники сходяться на думці, що «Еклога формулює нову – християнську – гендерну систему, яка прийшла на зміну пізньо античної» [1, с. 8].

Перший титул документу характеризує невідомий раніше візантійському праву інститут заручення – умови його укладення і розірвання. Наголошується, що заручення «християн відбувається між особами молодшого віку, починаючи з семи років і пізніше за взаємною згодою тих, хто заручається і їх батьків та родичів» [13]. Зміст статей титулу дозволяє зробити висновок, що обидві сторони договору за певних умов мали право його розірвати.

Згідно з Еклогою, шлюбний вік був встановлений в 15 років для чоловіків і 13 – для жінок [13]. Як відомо, згідно візантійського законодавства повторні шлюби не були заборонені. Умовам його укладення присвячено низку статей другого титулу документу («Про укладення шлюбу між християнами»). Їх зміст умовно можна розділити на дві складові: 1) морально-етичну – якщо жінка вступить у другий шлюб до закінчення дванадцяти місячного терміну, то її загрожував суспільний осуд і зневага; 2) юридичну – жінка або чоловік при укладенні повторного шлюбу мали дотримуватися певних правових норм, що стосувалися, насамперед, узгодження питань розпорядження майном покійного чоловіка чи дружини, а також утримання дітей від першого шлюбу.

Практика укладення повторного шлюбу різнилася залежно від соціального статусу особи. Для прикладу, в «стратіотських общинах він укладався рідше, насамперед, через економічні причини. Крім того, поведінка людей, які вийшли за рамки патріархального укладу, вважалася недостойною» [6]. Це майже однаковою мірою стосувалося як жінок, так і чоловіків. Науковці сходяться на думці, що «вдівство не призводило автоматично до стану економічної залежності чи бідності, і, схоже, багато вдів змогли успішно вижити як глави сім'ї, не виходячи заміж повторно» [14, p. 630]. Після смерті чоловіка «дружина, тобто мати його дітей, ставала власницею всього свого посагу і всього майна чоловіка» [13], але за умови, що вона залишається у статусі не одруженої вдови. Порівнюючи з правовими нормами ранньовізантійського періоду, в Еклозі зафіксовано «значне зростання прав дружини, що залежало від її власного волевиявлення» [5, с.103]. Загалом у період панування імператорів Ісаврійської династії спостерігається тенденція до зрівняння в правах чоловіка і жінки, що особливо яскраво виявляється у сфері шлюбно-сімейних відносин. Проте слід зауважити, що, сприяючи зрівнюванню жінок у майнових правах з чоловіками, візантійський закон, водночас, «перешкоджав прояву будь-якої активності жінок у суспільному житті» [8, с. 173].

Порівнюючи з попереднім періодом, в юридичних документах VIII століття чітко прослідковується тенденція до узгодження норм шлюбно-сімейного права з християнськими догмами і потребами суспільства. Значною мірою це знайшло своє відображення в інституті розірвання шлюбу. Стосовно розлучень християнської церкви займала категорично негативну позицію, оскільки «об'єднані богом не можуть бути розлучені людиною, крім як з причини блуду [13]. Однак, зважаючи на об'єктивну реальність, в 14 і 15 статті II титулу Еклоги визначалися причини, за якими розлучення було можливим. Ініціатором розлучення міг виступати кожен з подружжя. Зауважимо, що «жінка мала можливість розлучитися з чоловіком з фізіологічних причин, а для чоловіка такий привід не був передбаченим» [2, с. 131].

Таким чином, в період правління імператорів Ісаврійської династії соціально-правовий статус жінки значною мірою визначався догматами християнської церкви та нормативно-правовими положеннями,

зафіксованими у юридичних документах, зокрема Еклозі. З точки зору правового статусу спостерігалася тенденція до зрівняння її з чоловіком у майнових правах. Аналіз змісту Еклоги дає підстави стверджувати, що у сімейно-шлюбному законодавстві, християнська церква і держава стояла на позиції захисту не окремої гендерної групи, а забезпечення умов для збереження та розвитку сім'ї як суспільного інституту.

Література:

1. Бармина В.Э. Византийская правовая культура. Опыт гендерного анализа. Известие Уральского государственного университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. 2006. № 47, вып. 12. С. 6–13.
2. Болгов Н.Н., Смирницких Т.В., Сбитиева Ю.Н. Частная жизнь женщины в ранней Византии. Белгород. 2009. 170 с.
3. Дячук Л. Конкубінат у візантійському праві класичної доби. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2011. Вип. 53. К. С. 117 – 123.
4. Дячук Л. Інститут посагу у ранньовізантійському праві: еволюційний та системний аспекти. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011. Вип. 86. С. 23 – 29
5. Дячук Л. Повторний шлюб у візантійському праві (VIII ст.): юридичні джерела та правовий зміст. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2014. № 4. С. 97–104.
6. Капсалыкова К. Византийская полемология и гендерные исследования: постановка проблемы. Наука. Общество. Оборона. 2019. 7, 4 (21). 3. URL:https://cyberleninka.ru/article/n/vizantii-skaya-polemologiya-i-gendernye-issledovaniya-postanovka-problemy/viewer
7. Когут Е. Некоторые аспекты гендерной истории палеологовской Византии: социальные роли в семье византийской женщины. IV исторические чтения Томского государственного педагогического университета : Материалы Всерос. научно-практ. конф. с международ. участием, 8–9 нояб. 2012 г. Томск. 2013. С. 108–111.
8. Костогрызова Л.Ю. Эволюция семейного права в Византии в VI – XV веках. Российский юридический журнал. 2014. № 2. С. 168–180.
9. Поляковская М. А. Место семейного клана в структуре поздневизантийского общества: Тарханиоты. Античная древность и средние века. Екатеринбург. 1998. Вып. 29. С. 153–164.
10. Смирницких Т. Характер и специфика частной жизни женщины в ранней Византии. автореф. дис. на соискание уч. степени к.и.н. : 07.00.03. Ставрополь, 2009. 30 с.
11. Смирницких Т. Частная жизнь женщины в ранневизантийский период (IV–VI вв.): источниковедческие проблемы. Мир Византии. Белгород, 2007. С. 63–66.
12. Чекалова А. А., Даркевич В. П. Культура Византии IV–XII вв.: быт и нравы, прикладное искусство. М. : URSS, 2010. 125 с.

13. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века. URL:http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/ecloga.htm
14. Chris Gilleard. Old age in Byzantine society. Cambridge University. Press Printed in the United Kingdom. 2007. P. 623–642.
15. Clark E.A. Women, Gender, and the Study of Christian History. Church History. 2000. №70. P. 395–426.
16. James E. Women, Men and Eunuchs: Gender in Byzantium. London and New York: Psychology Press, 1997. 207.

УДК 094(5).930

Chalyi A. O.
ORCİD: 0000-0002-4702-2560
Postgraduate Student
Government Organization «The Institute of the World History of National Academy of Science of Ukraine»
Kyiv, Ukraine

CLIMAT CHANGES IN THE XVIIITH CENTURY AND THEIR EFFECT ON THE OTTOMAN EMPIRE

Key words: Ottoman Empire, climate change, environmental history, global history, XVIII century, Middle East.

Environmental history of the Ottoman Empire is on the move, despite the fact that this area is quite new for Ottomanists, who hasn't been explored Ottoman history from such extraordinary point of view due to numerous reasons and impediments [3, p. 5] Most known researchs has been taken by majorily English-speaking scholars, who focused on entwined aspects of climate changes in late medieval time and socio-political events, such as rebellions [10], or strictly on environmental dynamics [7], or geoclimatic approaches on social and political changes [1]. The history of the Ottoman Empire on the one hand promises rich and hitherto mostly undiscovered sources concerning environmental history, and on the other hand, the vast geography of the empire offers a great diversity in regard to environmental issues [5].

Climate changes in XVIII century looked more like zigzagging from comfortable to terrible and back again, when Asia, Europe and Middle East suffered simultaneously and similarly, like in 1740 when the entire Fertile Crescent witnessed unusually cold weather, famine [2, p. 18]. But in the same time from global perspective diminishing of the Little Ace Age made vast territories again suitable for human beings – the part of dealing with